

nemcsak külsőleg kell tagoltnak lenniük, hanem sajátos logikai funkciójuk van, s a szerkezeti arányosságra is törekedni kell. Meg kell figyeltetnünk tanulóinkkal a tételmondatok helyét és szerepét, a folyamatos közlés érdekében pedig az egyes mondatok, a nagyobb egységek, szakaszok összekapcsolását is meg kell oldanunk (36–37.).

Az V. fejezet a fogalmazásfajták szerkesztési és szövegalkotási kérdéseivel foglalkozik. Rámutat a szerző arra, hogy ezek (leírás, elbeszélés) általában csak elemei egy-egy fogalmazásnak, hiszen a természetes közlésben (mindennapi és irodalmi szövegekben is) mindig egymással összefonódva jelennek meg.

Először az elbeszélő—leíró fogalmazásfajtákat mutatja be (elbeszélés, leírás, levél, jellemzés), közben szól a tömörítésről, az elrendezésről, a „külső” szerkesztési sajátosságokról (38–49.). Hangsúlyozza az átképzeléses témák erősen motiváló hatását, de felhívja a figyelmet a veszélyeire is (pl. történelmi témák, anakronizmus).

Az értekező jellegű fogalmazásfajták közül az értekező jellemzést, a kísértékezőt, az ismertetést, a felszólalást, és a szónoki beszédet veszi számba (51–60.). Elsősorban a gondolkodási alapformák tudatos alkalmazását és a szerkesztési sajátosságokat emeli ki.

Hoffmann Ottó könyve olyan műhelygyakorlatokat tartalmaz, amelyek hozzásegítik a tanulókat az írásbeli—szóbeli szövegalkotás műveleteinek elsajátításához, s megkönnyítik a tanárok munkáját.

Jenei Teréz

Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai líránkat olvasva)
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 421 p.

Török Gábornak az 1983-ban megjelent tanulmánykötete olyan kutatási módszert követ, amelynek a szerző életművében megvannak az előzményei (*Lírai igefüggvények stilisztikája*, Akadémiai Kiadó, 1974., *Költői rébuszok*, Magvető Kiadó, 1974., *József Attila-kommentárok*, Gondolat, 1976.), s van folytatása is (*Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben*, Tankönyvkiadó, 1990.). Sokan vitatták eddig megjelent műveit, de eredetiségét, kivételes elemzőkészségét senki sem kérdőjelezte meg.

Török Gábor munkássága azt igazolja, hogy lehet egzakt módszerekkel, intellektuális igényvel közelíteni a költészethez. Ezt az új kutatói világot osztatlan filológiként művelte, „jórészt neki köszönhető, hogy e komplex vizsgálatok tanulságaival folytatódhattak újabb részletkutatások az irodalomelméletben, megértéslélektanban, szövegnyelvészetben, amelyek — úgy tűnik — éppen napjainkban integrálódnak ismét a szemiotikai szövegtan keretében” (B. Fejes Katalin: Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve), *Szemiotikai szövegtan* 3. Szeged, 1991. 148).

A *pecsétek feltörése* nyelvészeti indíttatású „búvárkodásra” hívja az olvasót, lehántva a nyelvészeti, irodalomelméleti, stilisztikai szempontokat ötvöző módszeréről az iskolai nyelvtanozás mechanikus voltát. „A nyelvtan csak tanulásának legalsó fokán gyötrelmes skalázásfélé. Minél följebb jut benne valaki, annál izgalmasabb világba kerül. S a nyelvtannak önálló szépségéről is meggyőződik az, aki a nyelvtani kulcsokkal jut el egyébként lelakatolt versek kinyitásához” (24).

A szerző e könyvét „líraolvasástan”-nak nevezi, s az új magyar lírára vetítve az *alkotó jellegű befogadás* lehetőségét, szükségszerűségét tárja fel, nyitja meg a költészet

jellemző nyelvi-poétikai sajátosságait feltáró elemzéseivel. Arra törekszik, hogy a „versolvasástan” alapot adjon a modern versek olvasásához: „XX. századi költőinknek a verseit elemezve, versrészleteit magyarázva vesszük közösen szemügyre a líraelméletnek, a vers olvasásmódjának, értelmezésének (...) sohasem csak külsőleges formai kérdéseit — nem feledkezve meg az autonóm olvasó önálló szellemi tevékenységéről” (23). Remek érzékkel ragad meg egy-egy „vezér-mozzanatot”, amely a verségsz értelmezéséhez, a rejtett művészi értelem megtalálásához vezeti az olvasót.

1. Szerkezetét tekintve a kötet öt nagyobb fejezetre tagolódik, melyek további részfejezetekre — összesen 40 — bomlanak. Ezek a kisebb fejezetek, gondolatkörök a nagyobb szerkezeti egység címében megjelölt átfogó kérdéskört részszerzők szerint bontják ki. (Egyedül az első, bevezető fejezet nem rendelkezik összegző fejezetcímmel.) A folyamatosan előremozgó gondolatkihajtást az egyes részfejezetek végén, az elhangzottakat összegző, a következő gondolat felé előremutató kérdésfeltevések biztosítják. (A 40 részfejezetcím közül 10 maga is kérdés.)

A szerző mikroelemzései ismeretlen vagy kevésbé ismert versnyelvi jelenségek megvilágításával elősegítik a helyes „versolvasástan” elsajátítását, beavatnak a lírai üzenet mélyebb megfjtésébe, „feltörési” lehetőségeibe. Arra a kérdésre, hogy *Meg lehet-e tanulni, hogyan olvassunk modern verset?* — Török Gábor többek között Nagy László szavait idézi: „Bizonyos vagyok, hogy verseim sokakhoz szólnak. Tudom azt is, hogy néhány írásom sokaknak nehezen fölfogható vagy majdnem érthetetlen (...) Tanuljanak ők is, legyenek figyelmesek, küzdjenek meg a versért” (14).

1.1. A bevezető rész fejezeteiben a költői szöveg értelmezésének lényeges alapkérdéseit tisztázza. Ezek közül — hangsúlyarányát tekintve — kettőt emelek itt ki. Az első az a lényegi megállapítás, hogy *a mű a mondanivaló lehetőségét hordozza*, a lírai üzenet befogadása nem passzív folyamat (11). Vagyis „Egy műalkotás esztétikai kódja sohasem lehet előre adott, minden esetben a befogadó rekonstruálja vagy konstruálja meg a kódot” (Csúri Károly: *Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés, Szemiotikai szövegtan* 1. Szeged, 1990. 37).

A másik gondolat a *modern líra értelmezésének*, teljes leírásának „ábránd-voltát” fogalmazza meg. A költemények nyelvi elemei nemcsak a nyelv részei, hanem kifelé mutatnak a valóságba, a valóság tényeire, összefüggéseire is utalnak. „A művészi alkotások terjedelmüktől függetlenül kimeríthetetlenek, akár formájuk, akár tartalmuk felől közelítünk hozzájuk” (13).

1.2. A kötet további fejezeteiben mindig új és új szempont szerint elindulva jut el a szerző az életrajzi összefüggésekig, a többszálú lírai jelentés, jelentésátértékelődés vizsgálatáig, a kommunikatív vonatkozásoknak a versértés szempontjából lényeges mozzanatáig. S mindezt a lírai üzenetet hordozó forma, a nyelvi eszközök szerepének tisztázásával elemzi.

Az elemzés szempontjai között találunk jó néhány ma is inspiráló, szövegtani vonatkozásút, mint például *Az elhallgatás beszédessége* (84), *az elhallgatott—bennfoglalt lírai tartalom* (94), *A vers szerkezhálózata* (201). A továbbiakban — a teljesség igénye nélkül — ezeket a kiemelt szempontokat szeretném ismertetni.

2. A *modern líra rejtjelezett nyelve* (77) fejezet arról győz meg, hogy a költő önálló képzleti munkára készítheti olvasóját. Ennek egyik eszköze az *elhallgatás*. A töredékek, a befejezetlenül maradt költemények önállóságot biztosítanak olvasóik számára. „Némely töredék úgyis olyannyira teljes, hogy folytatva csak rontani lehetne rajta.” (85.) Ilyen József Attila töredékei közül a következő hatsoros alkotás:

Ebben a csendes, úri, idegen
 házban szegény vak ember fölbotorkált
 öt emeletet. Az ötödiken
 már sikoltásra tárta pusztá torkát,
 hogy most majd leveti magát a mélybe,
 s ekkor kinyílt egy konyhaajtó félve
 (Egy vak ember sír)

A költemény 3 mondategységének szerkezeti összefüggése a történet logikai ívét
 vázolja:

$$[1 - ((2/h_0) \leftrightarrow 3)]$$

A vers gondolati vázával bővítve: „A” helyen történik valami, a szereplő „B”
 helyre kerül, ahol majdnem bekövetkezik a tragikus történet: „C”, a megoldás „X” =
 nem teszi meg. Összegezve a szerkezeti, logikai és gondolati összefüggéseket:

„A” helyen = ...*idegen házban*
 valakivel
 történik valami = ...(*vak ember*) *fölbotorkált*
 „B” helyre került = *öt emelet*
 és
 „B” helyen = *Az ötödiken*
 majdnem bekövetkezett ...*sikoltásra tárta ... torkát,*
 azért
 a tragikus történet: „C” = *hogy ... leveti magát a mélybe*
 a megoldás: „X” = s = [de'] ... *kinyílt egy konyhaajtó félve*

A *de*-vel bevezetett mondategység a megoldás véglegesebb bizonyosságát sugallja.

Kerek és hiányos a történet. Kifejtett a majdnem bekövetkezett történet („C”),
 annál kevésbé a megoldás („X”). A *félve* határozói igenév ‚nesztelenül’ jelentésar-
 talmából következtethetünk egyféle megoldásra, *az/egy* „megmentő” alanyra, aki eset-
 leg egy konyhaajtón át nesztelenül mozgó cseléd.

Az utolsó sor mondategységét bevezető *s* kötőszó — a csöndes megoldást mint
 folyamatot kapcsoló — „nyelvtani csalás”, hiszen a két mondategység ellentétet sugall.
 A *de* kötőszó illene a sor elejére: *Az ötödiken / már sikoltásra tárta pusztá torkát, /*
hogy majd leveti magát a mélybe, / ↔ [de] ekkor kinyílt egy konyhaajtó félve.

A megoldás befejezetlenségét erősíti a verszáró írásjel hiánya is. A versbeli
 alaphelyzetből *Ebben a csendes, úri, idegen / házban szegény vak ember fölbotorkált /*
öt emeletet kiinduló folyamat alkalmi jelkapcsolatokban újabb asszociációk gazdag
 tárházává válik.

A költeményben erős a logikum jelenléte, de a lényegi grammatikai rendeltséget
 rejtő, tájékoztató funkció, az *elhallgatás* a tartalmat tisztázatlanul, megoldás nélkül
 hagyja, többféle értelmezésre ad lehetőséget.

2.1. Az *elhallgatott*—*bennfoglalt* lírai tartalom kibontása a vers értelmező
 átélésének eszköze. Alljon itt példaként — a szerző elemzéseiből kiemelve — József
 Attila: *Mama* című költeményének versindítása.

*Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.*

Szürke időmegjelölés: *Már egy hete...*, de ennek implicit tartalma az is, hogy *előtte, korábban nem'* gondoltam rá *mindig* (94). Lélektanilag is „hiteles” ez: a fájdalmas veszteség tudata egy-egy időszakban tör ránk, erősödik föl és csitul el.

Én még őszinte ember voltam: az időmegjelölés itt is implicit tartalmat rejt, a még kifejtetlenül magában foglalja: *„ma már nem lehetek az'* (vö. 94) kiábrándult gondolatát.

„Aki a mű részleteinek elemzését méltóságon alulinak tartja, az — írja Török Gábor — az egészet sem elemezheti igazán jól” (167).

3. A kötet legerjedelmesebb, 13 részfejezetre tagolódó fejezete, *A vers szerkezethálózata, amely előkelőbben struktúrájának is mondhatik* (201—328) a modern költemények szerkesztési eljárásai közül emel ki jó néhányat, klasszikus és új megoldásokat. A struktúrákat a mondanivaló lényege és jelenségi burka közötti legfőbb közvetítőnek tartja (vö. 202). A vers szerkezethálózata a lényegyet közvetíti. A szerző nem strukturalista, hanem struktúraelemzésre vállalkozik, segítségével a lírai szerkesztés újabb síkjait fedezhetjük fel.

A *térbeli viszonylat* rendszerré szervezve a költő rejtett többletüzenetét hordozhatja — erre irányítja rá figyelmünket Weöres Sándor: *Buba éneke* című költeményének adott szempontú értelmezésével: „A térbeli fokozatok a lelki folyamat megfelelői” (252).

Ó ha cinke volnék
útra kelnék,
hőmpolygó sugárban
énekelnék —
minden este
morzsára, búzára
visszaszállnék
anyám ablakára.

Ó ha szellő volnék,
mindig fújnék,
mindig bő kabátba
belebújnék —
nyári éjen,
fehér holdsütésben
elcsitulnék
jó anyám ölében.

Ó ha csillag volnék
kerek égen,
csorogna a földre
sárga fényem —
jaj, de onnan
vissza sose járnék,
anyám nélkül
mindig sírdogálnék.
(Buba éneke)

Buba a megszemélyesített bábu, játékbaba, éneke az el- és visszavágyódás kettős érzését szólaltatja meg. A versben a távolságok fokozatai nőnek, az *el* és *vissza* térbeli kettőssége mozgatja a lírai gondolatot, a feszültség és oldás aránya versszakonként változik.

Mértaniasan szabályos felépítést mutat az 1—2. versszakban a sorvégi állítmányok egymásra következése:

...cinke volnék
(útra kelnék)
... énekelnék

visszaszállnék

... szellő volnék
... fújnék
belebújnék

elcsitulnék

Az első három állítmány az elkíváncozás, a térbeli eltávolodás, az utolsó állítmányok pedig a visszatérés kifejezői. Az állítmányok és a hozzájuk kapcsolódó határozók a térbeli eltávolodást úgy érzékeltetik, hogy az a lelki folyamat kifejezője

lesz. A határozók az 1—2. versszak első felében a szerep kibontásának, az előrevivő lendületnek, a játékosságnak a hordozói, fokozva a szerep adta lehetőségek „kihasználását”, addig a pontig, ahol abba kell hagyni azért, hogy meglegyen a visszatérés lehetősége.

A 3. versszakban megváltozik a szerep kibontása. A lírai alany — a kétszeri eltávolodás és visszatérés után — most mint *csillag* távolodik a térben: *Ó ha csillag volnék / kerek égen*, a távolság kozmikussá növekszik. Szomorú történetet asszociál a szerepet kibontó predikatív viszony: *csorogna (a földre) / (sárga) fényem*. Ez a 3. szerep (*csillag volnék*) már fájdalmas lenne, mivel a távolság növekedésével csökken és megszűnik a visszatérés lehetősége, de *Buba* nem csak egy-egy szerep mögött rejtőzik meg. Gondolati játékát, vágyait is szabadon engedheti a feltételes módú igealakok (igei állítmányok) alanyaként. A feltételes mód a költemény érzelmi hangulatának kiépülésében, a lírai feszültség oldásának folyamatában jelentős szerepet kap.

Példák sorát találhatjuk a kötetben arra, hogy mi mindent „élesíthet” vagy semlegesíthet a versben a szövegtér, s újabb bizonyítékot is nyerünk arra vonatkozóan, hogy a lírai nyelvnek nemcsak a köznyelvhez, hanem még a tágabb szépirodalmi nyelvhez képest is megvan a maga viszonylagos önállósága (vö. 369).

Az elméleti kérdések, sokszempontú elemzések gazdag tárházából az itt rendelkezésemre álló kevés hely csak néhány kiemelt szempont és költemény rövid ismertetésére volt elegendő. Remélem a leírottakból kiviláglik a kötet szerzői szándéka: „A tartalmat igazán megérteni a forma megértésének a közvetítésével lehet (...) A lírai üzenet átvételéhez föl kell tudnunk törni a forma pecsétjét” (354).

Szikoráné Kovács Eszter

Irodalom

P. Dombi Erzsébet, *Nyírk.* XXIX. 1. 83.

Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete

OPUS Irodalomelméleti Tanulmányok 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 240 p.

Az irodalomtudomány, a közfelfogás elsősorban a metrikát, a kötött versmértékek bemutatását és használati szabályrendszerét tekinti verstannak. E könyv szerzője tudatosan más irányt, szempontot, módszert követ. Kötete, mely az 1979-ben megvédett kandidátusi értekezésének átdolgozott, kibővített változata, nem metrikai tanulmány. Egy gazdag kutatói pálya eredményeinek jelentős állomása ez az 1984-ben megjelent mű. Az előzményekből csak néhány cikket, kötetet emelek ki: *A komplex ritmuselemzés elvi kérdései*, *Itk.* 1966. 1—2. 106—139; *Verselméletünk néhány vitás kérdése*, *Itk.* 1972. 4. 515—531; *A vers hangzásvilága*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. Nem lezárom, hanem tovább építeni kíván *A magyar vers hangzásszerkezete* egy viszonylag új, eddig csak ritkán járt utat a magyar verselméletben.

1. Kecskés András azokat a nyelvi feltételeket, okokat és előzményeket vizsgálja, amelyekből a magyar nyelvű verses szövegforma valaha létrejött, és azóta esetenként újra meg újra létrejön. Ezt a kérdésgyűtest a maga összetettségében, fejlődéstörténeti alapon értelmezi: „Az állandósult versmértékek az egyes konkrét szövegek hangzó